

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Vi tror på Gud Fader
allsmäktig
En studie av Charles Hartshornes
processteologi i jämförelse med
luthersk teologi

I Believe in God, the Father Almighty
A study of Charles Hartshornes process theology with a comparison to
Lutheran theology

Johan Hansson

Termin: ht 2011

Kurs: Uppsatskurs distans, 15 hp

Nivå: Kandidatuppsats.

Handledare: Bo Claesson

1. Innehållsförteckning

1. Inledning.....	s.3.
1.1 Syfte, problemformulering.....	s.4
1.2 Avgränsningar.....	s.4
1.3 Teori och metod	s.5
1.4 Struktur.....	s.6
1.5 Litteraturpresentation.....	s.7
1.5.1 Litteraturpresentation Hartshorne.....	s.7
1.5.2 Litteraturpresentation Luther.....	s.8
1.6.1 Litteratur och texter samt övrig forskning om Charles Hartshorne	s.8
1.6.2 Metodlitteratur.....	s.10
2. Hartshorne och Luther.....	s.11
2.1 Charles Hartshorne Kort biografi.....	s.11
2.2 Charles Hartshornes filosofiska utgångspunkter	s.12
2.3 Charles Hartshornes återupptagande av Anselms gudsbevis.....	s.13
2.4 Hartshornes gudsbild.....	14
2.5 Hartshornes syn på skapelsen.....	s.15
2.6.1 Hartshornes syn på Guds omnipotens.....	s.17
2.6.2. Teodicéproblemet i Hartshornes teologi.....	s.19
2.7 Charles Hartshornes gudsbild, en sammanfattning i tre punkter.....	s.22
2.8 Lutherk syn på omnipotens enligt Stora- och Lilla katekesen och Ingemar Öbergs Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther.....	s.25
2.9 Sammanfattning av Luthers lära om Guds omnipotens.....	s.28
3. Diskussion och slutsatser.....	s.29
4. Noter.....	s.34
5. Källförteckning.....	s.39
6. Abstract/Sammanfattning.....	s.40

1. Inledning

Jag stötte på delar av Charles Hartshornes (förkortas ibland i uppsatsen CH) arbeten i en kurs i tros- och livsåskådningsvetenskap på Uppsala universitet höstterminen 2009. Jag tyckte där att Hartshornes (CH) tankar om Gud som en social existens, relaterande till människan och aktivt verkande i en pågående skapelse var intressanta. Hartshorne var en av de filosofer eller teologer som tog upp filosofen Whiteheads teorier och tankar om Gud och kosmos och vidareutvecklade dem till det som sedan kom att kallas processteologi.¹ Hartshornes filosofiska hemvist är inom amerikansk metafysisk filosofi, vilket präglar hans språk. Jag upplevde under arbetet hans texter som till innehållet väldigt intressanta men, åtminstone till en början, som bitvis ganska svårforcerade, språket kan upplevas som något av en barriär. Det gäller även hans modeller för bevisföring. Han har också många långa meningar, endast uppdelade av kommateringar.

Charles Hartshornes saklighet, bildning och engagemang för sitt ämne kompenserar ett ibland något svårtillgängligt och svåröversatt språk. Han har också humor och är bitvis humoristiskt bitsk i sina kommentarer kring meningsmotståndare.

Det fanns också intressanta paralleller mellan Luther och Hartshorne som jag från början inte hade väntat mig. Båda går till exempel i skarp polemik mot sitt samtida etablissemang. Luther polemiserade mot en mäktig och rådande påvekyrka och de teologiska traditioner som där och då blivit gällande för eviga sanningar. Hartshorne polemiserar å sin sida mot teologiska traditioner som han menar hamnat fel och dessutom blivit gällande som teologiska sanningar. Han polemiserar även mot sin filosofiska samtid där många av hans övriga samtida filosofer menade att man inte kan tro på Gud med sin intellektuella heder i behåll och i synnerhet inte på en personlig Gud.

Det finns även flera teologiska likheter mellan Luther och Hartshorne. Bland annat betonar bägge teologerna Guds närvaro i den pågående skapelsen. Ingen av dem menar heller att skapelsen är något givet och fast.

¹ Modern teologi del II. s.139

1. Syfte, problemformulering

Huvudsyftet med min uppsats är att undersöka och redogöra för religionsfilosofen Charles Hartshornes syn på begreppet Guds omnipotens/allsmäktighet inom ramen för dennes gudsbild, såsom den presenteras i de källor jag haft tillgång till. Guds allmakt eller omnipotens är ett återkommande tema i Hartshornes teologi. Många av hans teologiska resonemang utgår från Guds eventuella allmakt eller omnipotens och problemen med den trossatsen. En av hans böcker har just titeln *Omnipotence and other theological mistakes*, där han mer utförligt och i populärvetenskaplig form presenterar sin syn på ämnet och vad han anser vara problemen med det antagandet. Som en konsekvens av mitt syfte måste en del av Hartshornes syn på Gud som skapare och hans syn på Guds förhållande till människan presenteras. Teodicéproblemet är en del av begreppet *Guds omnipotens* men jag har satt det under egen rubrik. Jag vill också göra en mindre jämförelse mellan Hartshornes syn på min frågeställning och traditionell luthersk syn på frågan såsom den framträder i Luthers stora respektive lilla katekes samt Ingemar Öbergs lutherverk *Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther*.

Min problemformulering är:

Vilken innebörd har begreppet Guds allmakt/omnipotens för Charles Hartshorne och på vilka sätt skiljer sig den från Martin Luthers syn på Guds omnipotens såsom den förmedlas i Martin Luthers *Stora-/Lilla katekes* samt Ingemar Öbergs *Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther*?

1.2 Avgränsningar

Charles Hartshornes processteologiska kosmologi har många bitar. Han utvecklar en teologi om Gud, skapelsen och människan. Han diskuterar även onskans problem, Guds existens och problem med traditionell teologi. Jag har valt att begränsa mig till hur han ser på begreppet *Guds allmakt* även om jag har tagit upp en del av Hartshornes syn på skapelse, gudsbild och teodicéproblemet för att på ett adekvat sätt kunna redogöra för hans syn på Guds allmakt eller omnipotens. Beträffande Luthers teologi som en jämförelse har jag begränsat mig till att ta del av Ingemar Öbergs (i sig tämligen omfattande) verk *Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther*. Den innehåller många luthercitat och citat från övrig lutherforskning. För att också få

tillgång till två direkta lutherkällor har jag studerat frågan i Luthers Stora- och Lilla katekes som finns i *Svenska kyrkans bekännelseskrifter*.

1.3 Teori och metod

Jag har läst Björn Vikströms metodbok ”*Den skapande läsaren: Hermeneutik och tolkningskompetens*” för att hitta metoder att bearbeta texterna. Vikström ger i sin bok en förklaring till olika sätt att tolka och förstå texter. Han presenterar olika hermeneutiska modeller, både historiska och mer samtida modeller. Vikström presenterar i boken bland annat olika sätt att se på texter och författare och författarnas roll under historien. En mer samtida modell, den postmoderna dekonstruktivistiska modellen att tolka texter, som företräds bland annat av Derrida, menar att alla texter är verk av sina tillfälligheter och sammanhangen de kom till i. Det finns därför så många hinder för en text att till fullo nå senare läsare att det är näst intill omöjligt att nå fram med textens ursprungliga syften till mer samtida läsare. Den modellen är svår att tillämpa i det här sammanhanget eftersom speciellt Luthers texter ligger ett så långt tidsspänn bakåt. Då ligger nog min texttolkning närmare den som företräds av bland annat Paul Ricoeur och även Werner Jeanrond. De tar hänsyn till de dekonstruktivistiska tolkningsproblemen men menar också att det visst går att säga något kring en texts mening, bland annat är tillkomsthistoria viktig i denna modell för att lyfta fram dess mening. Den ingår i det som kallas receptionshistorien till en text eller bok och här är det texternas tolkningsprocess som ligger i fokus. Textkommentarerna blir viktiga i den modellen, för att lyfta fram textens mening och betydelse. Jeanrond går lite längre än Ricoeur och säger att olika hermeneutiska modeller faktiskt har olika värde för förståelsen av en text. (s112f)

Jag har i mitt arbete också arbetat efter en hermeneutisk metod som Björn Vikström beskriver som modellen *textkommentar*¹. En textkommentar enligt Vikströms modell går ut på att utlägga och tillgängliggöra en text inom ett specifikt ämne för läsaren.

Textkommentarmodellen har också arbetat efter den receptionshistoriska modellen. Jag har därför valt att läsa texter både av och om teologerna Luther respektive Hartshorne. Då har jag fått tolkningsnycklar av fler personer och korta biografiska uppgifter om teologernas sammanhang. För att fördjupa mig i min frågeställning har jag därför läst religionsfilosofen Charles Hartshorne egna texter och texter om honom och hans teologi. De flesta är i bokform men några är elektroniska artiklar. Några artiklar har jag hittat via artikeldatabasen EBSCO som är en stor elektronisk fulltextdatabas. Den innehåller huvudsakligen engelskspråkiga

¹ Vikström, Björn, *Den skapande läsaren* s. 128.

artiklar som hämtats från vetenskapliga tidningar och tidskrifter. Någon annan artikel jag funnit är rent elektronisk som jag hittat ute på den fria webben. Stanford University har ett elektroniskt öppet uppslagsverk som innehåller mycket information om filosofen Charles Hartshorne. För att få en kort redogörelse kring Luther och luthersk teologi har jag valt Luthers *Stora-* och *Lilla katekes* som källa. Jag har även läst in mig på Ingemar Öbergs *Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther* som litteratur om Luther och hans teologi. Den är ett omfattande verk kring ämnet Martin Luther och dennes teologi. För att kunna lösa min frågeställning och presentera den på ett adekvat sätt har jag valt att först i korthet presentera filosofens teologiska system kring Gud och skapelsen eftersom han har ett komplext system kring detta ämne. Han bygger upp en lära kring Gud och skapelsen och dess förhållningssätt till varandra, en kosmologi. Synen på skapelse kontra skapare är till exempel en del av det teologiska systemet som jag valt att lyfta fram för ringa in problemet.

1.4 Struktur

Uppsatsen följer huvudsakligen den struktur som rekommenderas i *Metoder för teologer* som är en av metodböckerna jag använt under uppsatsarbetet och även formaliaregler för kandidatuppsatser på Göteborgs universitet. I huvudtexten har jag för tydlighetens skull valt att lägga ett sammanfattande avsnitt i slutet av både Hartshorne- respektive Lutherdelen. Det finns även ett avsnitt med litteraturpresentation. Litteraturpresentationen finns där efter metodboken *Metoder för teologers* modell men också eftersom mycket av litteraturen kanske är mindre känd, speciellt litteraturen av och om Charles Hartshorne. Lutherdelen får följa samma modell för konsekvensens skull. Jag har valt att hålla de biografiska noterna utanför ordinarie notapparat. De ligger därför som fotnoter längst ned på respektive sida. Ord- och begreppsförklaringar ligger även de som fotnoter längst ned på respektive sida, i några fall i parentes i löpande text. Jag har valt att lägga uppsatsens abstract i slutet.

1.5 Litteraturpresentation.

1.6.1 Litteratur och texter av Charles Hartshorne

-*The divine relativity*. Charles Hartshornes (CH) verk *The divine relativity* utgavs för första gången 1948. Den kom ut i en andraupplaga 1964. Det är i det här verket som CH för första gången på ett mer omfattande sätt i skrift driver sin tes om Gud som allrelaterande och social. Den teori som Hartshorne kallar surrelativism. Många av hans senare verk bygger på teorier och uttalanden från den här boken.

-*A Natural theology for our time*. Boken bygger till stora delar på föreläsningar av Hartshorne hållna på Union theological seminary i New York 1964. Här diskuterar och vidareutvecklar Charles Hartshorne de teorier som presenteras i *The divine relativity*.

-*The Logic of Perfection*. Här driver CH sina teser kring det ontologiska gudsbeviset. Problem med traditionalistisk förståelse av teologi kring Guds allmakt ifrågasätts och han kritiserar flera filosofer. CH utvecklar hela sin kosmologi i det här verket. Han driver bland annat sina teser om organismen som fria självständiga enskilda enheter.

-*Omnipotence and other theological mistakes* utkom 1984. Här moderniserar och populariserar författaren sina teorier som presenterats i tidigare verk kring Gud och den så kallade surrelativistiska teologin. Författaren behandlar etiska och logiska problem med traditionalistisk teologi såsom titeln också avslöjar.

-*The Philosophy of Charles Hartshorne / edited by Lewis Edwin Hahn*. En samling texter skrivna kring CH:s teologi av olika teologer och filosofer. Vissa av artiklarna är skrivna med viss polemik mot CH:s teologiska teorier. CH själv kommenterar bidragen i tur och ordning i slutet av boken. En utförlig festskrift som inte enbart hyllar utan även innehåller kritiska kommentarer till jubilarerna. Texterna är samlade och redigerade av Lewis Edwin Hahn. Boken är utgiven 1991.

-Existence and actuality : conversations with Charles Hartshorne / edited by John B. Cobb, Jr., and Franklin I. Gamwell. Här blir CH intervjuad och får svara på frågor och konversera kring sin filosofi.

1.6.1 Litteratur och texter samt övrig forskning om Charles Hartshorne

Böcker:

God's power : traditional understandings and contemporary challenges / Anna Case-Winters
Anna Case Winters presenterar och skriver om olika moderna teologiska strömningar på ett utförligt sätt. Ett avsnitt behandlar Charles Hartshorne och dennes teologi, samt hans tankar kring vad allsmäktighet/omnipotens är. Boken utkom 1990.

Modern teologi del II Redaktör David Ford.

Det är ett verk i två band. I del två behandlas modernistiska strömningar inom teologin och dess företrädare, i viss mån presenteras postmodernistisk teologi. Boken utkom på engelska 1987. Den svenska översättningen som jag använt mig av utkom 1992 på Verbums förlag. Här presenteras bland annat, i ett avsnitt, processteologin och där får Hartshorne ett eget avsnitt på sidorna 142 – 145 efter att A.N Whitehead presenterats.

Artiklar:

-"Charles Hartshorne, religious philosopher" Från tidskriften *Christian Century* 11/01/2000.
Här skriver artikelförfattaren en presentation av CH i samband med dennes bortgång.

-"A hundred years of thinking about God " U.S. News and World report 02/23/98.

En artikel som presenterar CH, som då fortfarande var i livet, och vad denne betytt för teologi och filosofi.

Elektroniska källor:

Jag har också tagit del av en rent elektronisk artikel kring CH som Stanford university har utlagd på sin hemsida. Stanfords universitet har ett uppslagsverk som bland annat innehåller

en lång artikel kring CH, dennes filosofi och teologiska betydelse. En stor del av artikeln behandlar CH:s syn på det ontologiska gudsbeviset.

1.6.1 Litteratur om och av Martin Luther

Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther av Ingemar Öberg. Professor emeritus Ingemar Öberg har varit docent vid Åbo akademi. Han skriver i inledningen till boken att han vill utreda Luthers principiella bibelsyn och tolkning av Skriftens mångskiftande ord. Boken är mycket omfattande och har 591 paginerade sidor och innehåller många Luthercitat, både översatta till svenska och tyskspråkiga. Ingemar Öberg har disputerat i ämnet Himmelrikets nycklar och kyrklig bot hos Martin Luther vid Åbo akademi 1970.

Martin Luthers Stora katekes och *Martin Luthers Lilla katekes*. I dessa utvecklar Martin Luther sin teologi och bibelundervisning. Han gör en systematisk utläggning av Dekalogen¹, bönen *Fader vår* och den *apostoliska trosbekännelsen* med dess olika trosartiklar. Den utlägger också teologiskt dopet och nattvarden, med många hänvisningar till Bibelns texter. Den lilla katekesen är till stor del en förkortning och förenkling av den stora katekesen. I den sistnämnda står det i inledningen att den riktar sig till alla kristna, men i synnerhet till predikanter och kyrkoherdar.

1.6.2 Metodelitteratur

Den skapande läsaren: Hermeneutik och tolkningskompetens, Vikström, Björn
Vikström ger i boken en förklaring till olika sätt att tolka och förstå texter. Både hur man tolkat genom historien och olika modernare teorier för förståelse av texter. Hur man sett på författaren som skapare av ett verk med mera.

Att skriva uppsats med akribi, Trost, Jan

En metodbok för akademiska uppsatser.

A, B, C och D: Vägledning för studenter som skriver akademiska uppsatser

Även den en metodbok för akademiska uppsatser.

¹ Tio Guds bud

Metoder för teologer, Carl-Henric Grenholm (red).

Den är till åren kommen, men har många grundprinciper kring tänkandet för en akademisk teologisk text som är användbara även idag. Den visar exempel både kring hur man kan arbeta på ett examensarbete i teologi, både inom delämnet systematisk teologi, exegetik och även beteendevetenskapliga arbeten.

Jag har använt mig av metodlitteraturen enligt följande: Vikströms bok *Den skapande läsaren* behandlar olika hermeneutiska metoder. Jag har använt den för att finna modeller för texttolkning. Min tolkningsmodell i uppsatsen har närmast haft som syfte att vara den modell som i Vikströms bok, av Horace Engdahl, kallas textkommentar. Textkommentaren är ett sätt att försöka underlätta andra läsares förståelse av en urkund. Björn Vikström återger även Paul Ricoeurs modell som han kallar den hermeneutiska bågen. Den tar hänsyn till dekonstruktivismens problem men hävdar att det trots problemen ändå går att göra vissa objektiva utlåtanden kring texter. Bland annat genom en analys av vem texten är skriven till, i vilket sammanhang den står i och vilka argument textförfattaren som ska tolkas använder sig av.

Boken *Metoder för teologer* har jag använt mig av på flera sätt. Exempelvis det inledande kapitlet för metoder i studiet av religion. Den delen förklarar hur man bör förhålla sig i ett akademiskt studium av olika religiösa texter såsom den viktiga skillnaden mellan konfessionell inomkyrklig teologi och akademisk religionsvetenskap. Boken beskriver relevansen av objektivitet och neutralitet till texten så långt det är möjligt. Samtidigt får, enligt boken, tolkaren inte för den sakens skull tappa inlevelseförmågan i textmötet vilket är en balansgång. Jag har även använt mig av bokens modell för disponerande av resultat i ett vetenskapligt arbete och vad som skall ingå i redovisningens respektive avsnitt. Jag har också använt mig av bokens modeller för att värdera olika arguments relevans. Boken demonstrerar exempel på kritisk studie av olika arguments logik och stringens.

Metodböckerna A B C och D samt *Att skriva uppsats med akribi* har jag till största delen använt som komplement till de tidigare nämnda böckerna. Framförallt för att jämföra hur boken *Metoder för teologer* förhåller sig till nyare metodböcker och för att se om och hur aktuell den är.

Övrig hjälplitteratur

Kristendomens idéhistoria. Radler, Alexander

Boken är en omfattande och fyllig genomgång av de kristna idéerna och teologiska ståndpunkter samt dess förgrundsfigurer från Augustinus fram till 1990-tal.

2. Hartshorne och Luther

2.1 Charles Hartshorne. Kort biografi

Charles Hartshorne levde mellan åren 1897 och 2000. Han var son till en episkopal¹ pastor , och föddes i en mindre stad i Pennsylvania , USA. Evolutionen präglade hans sätt att tänka inom religionsfilosofin. Hartshorne berättar om sin mor att hon betydde mycket för honom och influerade honom på olika sätt. Hon beskrivs som en from och vidsynt människa med förmåga att ofta komma med insiktsfulla ord som gav perspektiv på saker och ting. Hon var i sin tur dotter till en episkopal pastor och hade flera syskon med olika kyrkliga ämbeten och yrken. Hartshorne beskriver även sin far som en person med en fromhet som förenades med socialt patos. Fadern var visserligen episkopal pastor/präst men kom från en familj där många var kväkare vilket präglade honom. Charles Hartshorne berättar om sin fars kurage och rättspatos och om hur han en gång hamnade i öppen dispyt med en ekonomiskt välbärgad och inflytelserik församlingsmedlem. De allra flesta drog sig för att öppet konfrontera denne församlingsmedlem som drev ett större företag på orten vilket innebar att många ordsbor var anställda av honom och därmed beroende av hans välvilja. Charles Hartshorne konfronterade företagsledaren öppet när denne ansåg att det var rätt och riktigt av honom att hans anställda arbetade 12 timmar om dagen. Den här händelsen gjorde intryck på den unge Charles Hartshorne. Hartshorne berättar vidare att fundamentalism och bokstavstro var främmande för hans far i sin inledning till *Existence and actuality*. Filosofiskt präglades

¹ episkopal brukar i amerikansk kontext innebära anglikan, eller ibland, mer sällan,, högkyrkligt inriktad lutheran. Författarens anm.

Hartshorne under sin tid på Harvard framför allt av två filosofer: Charles Sanders Pierce och Alfred North Whitehead.² Han studerade även två år för den existentialistiske filosofen Martin Heidegger.³ Charles Hartshorne vidareutvecklade filosofen Alfred North Whiteheads¹ processfilosofi/processteologi. Charles Hartshorne kom för första gången i kontakt med dennes filosofi under första världskriget när han tjänstgjorde som sjukvårdare och hade en packe med filosofisk litteratur med sig. Denna litteratur läste Hartshorne så ofta han kom åt. CH doktorerade senare i filosofi vid Harvard 1923. Han studerade därefter under Heideggers ledning under två år i Europa innan han 1925 återvände till Harvard som assistent till Whitehead, CH undervisade senare själv på University of Chicago under 27 år och även universitetet i Austin, i Texas och universitetet Emory.⁴ Hartshorne var därmed inte en akademisk teolog, utan filosof, och närmade sig religionsfilosofin från det hållet. Däremot var han uppväxt i en teologisk miljö präglad av både episkopal kyrklighet och kväkarsamfundets spiritualitet. CH producerade omkring 20 verk under sin karriär.⁵ Hartshorne har förutom Heidegger och Whitehead även tagit intryck av Spinoza.¹¹ Han hänvisar till dennes filosofi i flera skrifter men motsäger också honom på flera punkter. Bland annat i *The divine relativity* där han menar att Spinoza körde fast i sina resonemang kring huruvida Gud är absolut eller relativ, och landade i panteism.⁶

2.2 Charles Hartshornes filosofiska utgångspunkter

Charles Hartshorne var en av de religionsfilosofer som utvecklade den så kallade processteologin. Processteologin hävdar (på ett kortfattat sätt) att Gud inte är statisk och orörlig utan utvecklas och lever i universum tillsammans med människorna och sin skapelse i en ömsesidig relation. En pågående process. Gud betraktas emellertid till sin natur som överlägsen det skapade. Hartshorne grundar hela sin filosofiska teism eller kosmologi utifrån förståelsen att Gud rent filosofiskt rimligt bör existera. Han menar däremot inte att man på ett objektivt och empiriskt sätt kan bevisa Guds existens. Hartshorne menar att Gud med all

¹ Whitehead, Alfred North 1861-1947 vetenskapsteoretiker och metafysiker som strävade efter att ge en filosofiskt adekvat lära om Gud. Modern teologi del II s.139.

¹¹ Spinoza 1632-1677 religionsfilosof född i Holland. Resonerade bland annat kring det ontologiska gudsbeviset och var en pionjär inom den källkritiska bibelvetenskapen. Kristendomens idéhistoria s.186

sannolikhet bör existera men är samtidigt ingen apologet som strävar efter att bevisa kristna utsagors validitet utifrån olika filosofiska aspekter. Till exempel hänvisar Hartshorne till Psaltaren 19:2 som säger att "Himlarna förtäljer Guds ära" men tillägger att det gör de för den som tror. Himlarnas förtäljande om Guds ära tolkas alltså av Hartshorne som en poetisk utsaga uttryckt subjektivt av den troende, knappast som en rent objektiv utsaga. 7. Han vill själv beteckna sig som metafysiker i första hand och inte kosmologist. 8.

2.3 Hartshornes återupptagande av det Anselms gudsbevis.

Hartshorne utgår i sina resonemang att Gud för det första bör existera och lutar sig mot det ontologiska gudsbeviset. Han menar att Humes^I och Kants^{II} kritik av Anselms^{III} ontologiska gudsbevis inte har riktat in sig på gudsbevisets starkaste och mest övertygande version. Denna version finns i Anselms Proslogion kapitel 3 menar Hartshorne.

Hartshorne believes that there are necessary truths concerning existence. To say that absolute nonexistence in some fashion exists is to contradict oneself; hence he thinks that absolute nonexistence is unintelligible. It is necessarily the case that something exists, he thinks, and, relying on the ontological argument, he also thinks it necessarily true that God exists.⁹

Hartshorne säger att det finns tre alternativ att ta ställning till rörande Guds existens eller ickeexistens.

- (1) God is impossible; (2) God is possible, but may or may not exist; (3) God exists necessarily. The ontological argument shows that the second alternative makes no sense. Hence, he thinks that the prime task for the philosophical theist is to show that God is not impossible. 10.

^I David Hume, 1711-1776. Bla bibliotekarie i Edinburgh och författare till History of England. Kristendomens idéhistoria s.196

^{II} Immanuel Kant (1724-1804) bla professor i logik och metafysik. Kristendomens idéhistoria s.276

^{III} Anselm av Canterbury, ca 1033-1109... Prior för klostret Bec i Normandie. Från 1093 efterträdare till Lanfrank som ärkebiskop av Canterbury. Han brukar ibland kallas skolastikens fäder. Kristendomens idéhistoria s.44

Gudsbeviset går i korthet ut på ”att det måste finnas ett absolut högsta vara, som är en betingelse för allt annat existerande. Ickeexistens är en självmotsägelse. Tanken på existensen och varandet självt är alltså inte två skilda saker, utan redan detta att man tänker ett gudsbegrepp är ett bevis på att Gud är sann och närvarande i det mänskliga tänkandet” 11. Med Gud som den högsta tänkbara existensen utifrån moraliska, etiska och existentiella aspekter utvecklar Hartshorne sin lära kring Gud och skapelsen, sin kosmologi.

2. 4 Hartshornes gudsbild

CH resonerar vidare, med gudsbeviset som bakgrund, att det högst eftersträvansvärda knappast kan vara en statisk, oberoende och distanserad Gud, en Gud som är upphöjd, distanserad och oföränderlig. Hartshorne går så långt i sin argumentation att han hävdar att ett sådant tänkande är avguderi. 12. Den mest högstående och mest eftersträvansvärda existensen måste tvärtom vara den mest sympatiska, relaterande och sociala menar han. Gudomen måste därför också, i det resonemanget, vara rörlig, eller dynamisk (rörlig i bemärkelsen motsats till statisk), leva nära och i en relation till övrigt skapat och levande. Hartshorne citerar i *The Divine Relativity* Anselm av Canterbury som menar att Gud som absolut är upphöjd över mänskligheten och måste älska passionslöst, och kan därför inte känna sympati i vanlig bemärkelse. CH motsätter sig det här och menar att följden av den läran blir en distanserad gudsbild, en gud som är oförmögen att känna med mänskligheten. Oförmögen både att ge och ta emot sympati, medkänsla och gemenskap. Resultatet blir, menar han vidare, att hoppet om gudomlig medkänsla och sympati istället får rikta sig till tro på änglar. 13.

CH polemiserar, för att åskådliggöra problemet, mot en medeltida liknelse som, ursprungligen i sitt medeltida sammanhang, var tänkt att illustrera Guds överhöghet: Gud liknas där vid en fast och statisk pelare. I liknelsen står ett litet djur till vänster om pelaren. Eftersom man säger att djuret står till vänster om pelaren blir således pelaren utgångspunkten eller axiomet. Detta eftersom djuret relaterar till den fasta utgångspunkten som utgörs av pelaren. Utgångspunkten, det vill säga pelaren, är i den ursprungliga liknelsen alltså det högsta tänkbara, den punkt varifrån man relaterar annat såsom andra varelser och föremål och därför liknas pelaren vid

Gud. Hartshorne säger att liknelsen är helt fel. Det är snarare djuret som är det mest högstående i liknelsen och inte en orörlig (inanimate) pelare. Därför borde man utgå från djuret som utgångspunkt och säga att pelaren står till höger om djuret. Djuret kan relatera till saker och är fritt till skillnad från en statisk, oföränderlig pelare ¹⁴.

CH lyfter även upp andra liknande exempel. En far som i sin relation är fri och oberoende och därmed inte känner med och/eller relaterar till sitt barn är knappast en god far, snarast en tyrann. Ytterligare ett exempel Hartshorne tar upp är en make som säger att han inte skulle vara en hel människa utan sin hustru. Denne make kan knappast betraktas som en dålig make utan tvärtom. CH återkommer och polemiserar mot det hellenistiskt influerade tänkande som lovordar det absoluta, det statiska, fasta och orörliga. Det som är statiskt blir också oberoende och distanserat menar han. Gud måste därför som det mest högstående väsendet, enligt hans resonemang, också på ett överlägset och maximalt sätt kunna relatera till sin skapelse. Inte på ett distanserat och passionslöst sätt utan tvärtom. Hartshorne vill därför modifiera det anselmska gudsbeviset med bilden av Gud som den överlägset allrelaterande och medkännande existensen. Ju fler ting en enhet inbegriper ju fler enheter relaterar till denna enhet. Att vara maximalt relaterande är därför också att vara optimal/maximal även i logisk och etisk bemärkelse menar CH. Fullkomlig receptivitet och reciprocitet indikerar den kvalitativa överlägsenheten av gudomlig kraft menar CH. Fullkomlig kunskap ska också associeras med fullkomlig kärlek och denna fullkomliga kärlek har ett adekvat medvetande om andra väsens/varelser fulla värde. Den här typen av medvetande finns i dess fullkomning hos Gud menar Hartshorne. ¹⁵ Vice versa, det vill säga om Gud skulle stå relations- och känslomässigt fri och oberoende från allt övrigt i skapelsen så blir Gud snarast moraliskt och känslomässigt torftig eller fattig menar CH ¹⁶.

De forna grekerna menade att kärlek inte kan vara den högsta principen eftersom den inte kan uppfyllas självständigt hos en enskild individ eller ett väsen. Individen måste i sin kärlek relatera till något utanför sig själv för att kunna uppfylla principen av kärlek. De dyrkade därför istället evighet, perfektion och statiskhet medan man i Palestina dyrkade kärleken. När kristendomen influerades av bägge principerna skapade det en del teologisk förvirring i medeltidens Europa. En förvirring som ger teologiska konsekvenser än idag menar Hartshorne ¹⁷.

CH kallar sin teologi för surrelativism: Gud är det högsta tänkbara och mest fullkomnade väsendet och därför också allrelaterande och socialt (enligt hans resonemang om högsta moraliska utgångspunkten). Inte distanserad och oberoende till skapelsen utan kontaktande och inkännande med det skapade. Han menar vidare att det är motsägelsefullt

och ologiskt att hävda att ett väsen eller en existens är helt ojämförbar med övriga existenser och ändå samtidigt hävda att detta/denna existens är helt överlägset alla andra väsen eller existenser i jämförelse. 18. Det här skriver han i polemik mot den gudsbild där Gud menas vara ytterst sett oberoende och distanserad från människan och skapelsen.

2.5 Hartshornes syn på skapelsen

Hartshorne menar att skapelsen i sig, visserligen relaterar till Gud men måste ändå i en mening vara fri och oberoende för att kunna agera på eget bevåg. Om Gud i sin allmakt skulle styra allt efter sin vilja kan Gud knappast kallas god menar CH med tanke på allt ont som sker. En god skapelse måste ha sin egen frihet och sitt oberoende även om Gud är den som relaterar till allt. Många krafter med egen kreativ frihet verkar i kosmos. 19. CH menar att i Guds väsen eller essens måste det därför finnas enheter som är kontingenta¹. Med essens menar CH den skapande kraften som orsakar och upprätthåller världen. Om Gud med direktkontroll styr allt skapat med sin skapande essens skulle det betyda att Gud också är den direkta anledningen till onda saker som sker och den människans fria vilja skulle vara en illusion. Så vidareutvecklar CH den processteologiska skapelsesyn som Whitehead tidigare teoretiserat kring. Whitehead talar om att det existerar fria entiteter i skapelsen. Som det skapade är byggt av. Dessa entiteter är i sig i någon mening kreativa och medskapande och/eller självskapande. Dock inte skapande på samma nivå som Gud eftersom Gud är evig till skillnad från de fria entiteterna (actual entities eller actual occasions) och Gud är bland de självskapande kreativa krafterna i skapelsen den mest högstående och mest överlägsna formen. De fria entiteterna står i relation till Gud. Whitehead utgår emellertid från insikten att ett självskapande varande också bidrar till skapandet av en gudomlig verklighet. Skapelsen består av konkreta och abstrakta aspekter där Gud är en syntes av både abstrakt och konkret. De konkreta sidorna är mer föränderliga eller accidentiella och de abstrakta är mera universella och nödvändiga/absoluta. 20. CH skriver också att Gud som skapare och det mest optimala högstående väsendet fördelar ut så mycket eget ansvar eller makt till mänskligheten som är proportionerligt önskvärt utan att varken bli diktatorisk/tyrannisk eller å andra sidan vara fullständigt passiv. Om Gud är den högsta tänkbara existensen och ska vara värd

¹ Kontingenta= icke absoluta/statiska eller icke helt nödvändiga eller fasta. Förf anm.

beundran och tillbedjan från människan måste det förhålla sig på det här sättet menar författaren 21.

Allt i skapelsen är socialt och relaterar i någon mening till varandra menar CH. Från de minsta protonerna och uppåt. På samma sätt som människans nervbanor står i relation till de första tankarna och känslorna hon hade under sina första år menar CH. 22.

Han vidareutvecklar sin kosmologi med att Gud och den allomfattande skapelsen i en bemärkelse är ett. Orsak och verkan är två aspekter hos Gud i skapelsen. Han menar att ett självständigt kreativt, och i viss mån självskapande, välordnat universum är en egen storhet och gudomlig. Den skapande bakomliggande orsaken till universum en annan. Men det är inte två gudar utan två aspekter av en och samma Gud. Det handlar inte om en relation mellan två förenade verkligheter utan om en inklusiv relation. Det är den konkreta eller så kallat relativa sidan som inkluderar den abstrakta eller absoluta. Inte tvärtom. 23.

Menar då CH att skapelse och skapare är samma sak? Nej inte riktigt. CH vidareutvecklar sina tankegångar kring hur Gud förhåller sig kontra det skapade i sitt verk *Omnipotence and other theological mistakes*. Författaren skriver där att det är lätt att tillskriva Gud olika abstrakta och metafysiska egenskaper vilket egentligen enligt författaren leder till ett avgudande av abstrakta begrepp, begrepp såsom evighet, oändlighet och liknande egenskaper. Inte ens kärlek är värt vår tillbedjan säger CH om det inte är knutet till skapelsen och det som är ändligt. Därför måste Gud vara både ändlig och oändlig. Gud kontrasterar det skapade inte som en rent oändligt varande utan på ett överlägset oändligt och ändligt sätt. 24.

Hartshorne polemiserar samtidigt också mot de som hävdar att Gud endast är varande men inte i sig självt ett väsen (being, not *a* being) som teologen Paul Tillich^I till exempel. Med det tänkandet reduceras snarast Gud till en tom abstraktion menar Hartshorne 25. Även Thomas av Aquino^{II} talar om Gud som det rena varat. 26. Å andra sidan, resonerar han vidare, kan man inte se Gud som enbart ett väsen i tiden eller ett begränsat varande i den konkreta verkligheten heller. Gud skulle i det fallet reduceras till att bli ett ändligt väsen. I det fallet blir lätt gudsbilden istället en fetisch. Endast ett ändligt väsen 27.

^I Paul Tillich 1886-1965. Född i Tyskland . Präst och bl a professor i teologi i Marburg, Tyskland men blev suspenderad av naziregimen. Senare professor i teologi New York och Harvard. Kristendomens idéhistoria s.535

^{II} Thomas av Aquino 1226-1276. Professor vid teologiska fakulteten i Paris och senare i Neapel. Kristendomens idéhistoria s.56

2.6. 1 Hartshornes syn på Guds omnipotens eller allmakt.

Belief in God as omnipotent, he thinks, has three problems: (1) it is at odds with the disorderliness in nature; (2) it yields the acutest form of the theodicy problem; and (3) it conflicts with the notion from Plato's Sophist, defended by Hartshorne, that being is dynamic power (dynamis). In contrast, God is ideally powerful, on the Hartshornian view. That is, God is as powerful as it is possible to be, given the partial freedom and power of creatures. 28.

Stanford university har samlat Hartshornes kritik av tanken på Guds omnipotens under de tre nämnda punkterna. På samma sätt samlas hans syn på Guds makt in under tre punkter i boken Gods power av Anna Case Winters där det står att Gud har stor makt som huvudsakligen samlas under följande:

- 1.Kraft att upprätthålla den världsliga verkligheten och gudomlig existens som står i relation till den.
- 2.Kraft att ordna de allmänna naturlagarna men också att sätta gränser för det skapades frihet.
- 3.Makt att upprätthålla verkligheten och stimulera den på så sätt att den svarar för att på så vis driva världsprocessen framåt. 29.

Gud kontrollerar på ett flexibelt sätt världsprocessen men bestämmer inte och kan inte heller råda över allting. Hartshornes ställningstagande i frågan, menar Anna Case Winters, är snarast att råda genom starkt influerande eller försök att övertyga (persuasion)³⁰.

Hartshorne menar att Gud utövar sin kraft på det sättet för att undvika tyranniskt styre, vilket också skulle gå emot Guds väsen. Gud vill det goda men verkar genom påverkan utan diktatoriska tendenser menar CH. Fullkomlig kunskap måste också sättas samman med fullkomlig receptivitet och fullkomlig kärlek och kärlek innebär ett adekvat medvetande om andra varelsers fulla värde. 31. Genom övertygelse eller övertygande förmåga (persuasion) verkar Guds kraft på sin skapelse menar CH. Gud som det högsta objektet för vårt tänkande och medvetande kan genom förändringar i gudomen inspirera oss till nytänkande och nya idéer i nya situationer. Att ge respons till de här idéerna är därefter helt upp till mänskligheten och övriga skapade varelser. Människan ger i regel respons därför att idéerna som Gud inspirerar till är i högsta grad väl anpassande för rådande situation och dessutom attraktiva. 32. Guds influerande och övertygande sätt är inte bara övertygande rent allmänt utan extremt övertygande och detta på grund av Guds fullkomliga receptivitet och kärleksfullhet.³³

2.6.2 Teodicéproblemet i Hartshornes teologi.

I synen på Guds makt ingår också teodicéproblemet. Det vill säga frågeställningen, varför förekommer ondska i världen när det finns en god Gud med stor eller all makt.

Teodicéproblemet får därför en egen rubrik.

Gud kan inte stå i förbindelse med onda gärningar. Gud kan å andra sidan inte styra skapelsen och mänskligheten till att utföra enbart goda gärningar eftersom Gud då går emot den fria viljan. Den fria viljan är en förutsättning för en god skapelse, kommen av en god Gud i CH:s teologi. Skapelsen består av fria entiteter, en lära som först utvecklades av Whitehead. För CH är det viktigt att lyfta fram varje enskild enhet i skapelsen som något eget vilket återkommer i hans skrifter. En samling som helhet kan inte studeras om inte varje enskild del beaktas för sig menar han. Man kan inte se summan eller helheten först. ³⁴ En organism är inte en helhet som bestämmer över sina enskilda delar utan det är mer komplext än så, menar han. Endast om varje enskild del lyfts fram och kan abstraheras kan vi se helheten som en samling av medlemmar eller delar. ³⁵ Helheten utgörs av de enskilda, var och för sig unika, delarna. Ondska kan därför inte beskyllas på en enskild individ eller existens i Hartshornes resonemang. Ondska, menar han, kan ibland uppstå i en skapande frihet, men utan den friheten kan det heller inte finnas någon värld överhuvudtaget. Friheten krävs men orsakar ibland dissonans mellan de olika fria enheterna/entiteterna. Sannolikheten att den fria skapelsen skapar något gott är betydligt större än vice versa. Allt lidande som uppstår i världen är dock även det inkluderat i Guds allrelaterande natur, och korset¹, menar Hartshorne Hartshorne är en sublim och makalös symbol för detta. Det är ett tecken på Guds närvaro, Gud som den lidande vännen som förstår. Gud är i detta torterad, inte av sig själv, utan av varelserna som skadar varandra. ³⁶

I sitt verk *The logic of perfection* resonerar han också kring teodicéproblemet och hävdar där att det för en god skapelse krävs frihet, de fria enskilda skapande krafterna (entiteterna) kan ibland ta en mer degenerad form och mista kontakten med Guds skapande osjälviska kärlek och därmed övergå till att styras av egenkärlek. ³⁷

CH menar därför att varje enskild detalj i skapelsen inte skapas efter Guds bestämda utformning utan att skapelsen är organisk där de enskilda detaljerna inte är ett resultat av

¹ Hartshorne anspelar här på Jesu försoningsdöd men är i övrigt mycket sparsam med kristologiska utläggningar. Förf anm.

design och determination, snarare en orsak av Guds skapande och genomsyrande väsen som samverkar med kreativa och skapande krafter. 38.

Den fria viljan som är central i hans utvecklande av sin teologi behandlas också i hans mer populärvetenskapliga bok *Omnipotence and other theological mistakes*. Där lyfter Hartshorne fram en modell för att bevisa sin tes om den fria viljans nödvändighet för en fri och god skapelse. Modellen går ut på att en så kallad, agent X beslutar sig för att fritt och självständigt genomföra en handling som kallas handling A. Samtidigt och oberoende av X beslutar sig även agenten Y att genomföra en annan helt självständig handling. Den senare kallas handling B. Kombinationen av de bägge, av varandra oberoende handlingarna, förutsatt att bägge blir fullständigt utförda, bildar tillsammans handlingen AB. Då frågar sig CH om agenten X kan ha påverkat agenten Y att utföra handling AB? Nej menar han. Vice versa, frågar han sig vidare, kan Y ha påverkat X att göra handlingen AB? Återigen nej, menar CH och säger att det heller inte kan vara Gud som ligger bakom handlingen AB därför att då kan inte X eller Y ha varit fria viljor. Om det förhöll sig på det viset skulle frihet och självständigt skapande bara vara en illusion. Agenten X eller Y skulle bara leva i en illusion att de handlar fritt och självständigt.³⁹

På liknande sätt menar han att det måste vara med Guds förmåga att se in i framtiden.

“I suggest that all we can assert to have obvious religious value is the faith that God is to be relied upon to do for the world all that ought to be done for it, and with as much survey of the future as there ought to be or is ideally desirable, leaving for the members of the world community to do for themselves of the world community to do for themselves and each other all that they ought to be left to do. We cannot assume that what ought to be done for the world by deity is everything that ought to be done at all, leaving the creatures with nothing to do for themselves and for each other.” 40.

CH föreslår att Gud inte kan se obegränsat in i framtiden därför att även det skulle sätta hinder för den fria skapelsen, de fria självskapande entiteterna och den enskilda människans frihet. Därför polemiserar han i sin bok *The divine Relativity*⁴¹ mot thomistisk¹ teologi. Den thomistiska teologin menar (enligt CH), att Gud genom sin allsmäktighet ytterst sett styr alla våra handlingar. Handlingarna sägs ha ett gudomligt ursprung. Men att människorna, trots detta, ändå kan sägas vara fria individer även om handlingarna ytterst sett styrs av Gud. CH argumenterar mot detta och säger att den här sortens resonemang är ologiskt och därför nonsens. Det skulle bland annat innebära att rent onda gärningar ytterst orsakas av Gud. Fri vilja är att agera självständigt på eget bevåg menar han. CH fortsätter att plädera för människans fria vilja och inte att Gud handlar över människan genom determinism. Här utmynnar författaren återigen i exemplet om agent x och y (ovan) som lyfts fram i

¹ Thomistisk teologi = Teologi inspirerad av Thomas av Aquino som i sin tur inspirerades av nyplatonismen och Aristoteles.

Omnipotence and other theological mistakes. En allsmäktig existens som har all makt över andra varelser eller existenser tar därmed bort deras egen makt eller kraft. Men varenda varelse, nu eller tidigare existerande som har eller har haft minsta form av egen förmåga att influera eller påverka annat utanför sig själva motsäger just detta menar CH. Det vill säga påståendet om ett enskilt väsens omnipotens eller allmakt över andra. 42.

Guds kontingens och relativitet är centralt för CH:s teologi, därför att Gud i annat fall blir för distanserad och abstrakt enligt honom. För distanserad för att vara en god Gud som i moral och kärlek är förståelig men ändå överträffar människans förmåga. Samtidigt menar han att det inom gudomen ändå måste finnas en abstrakt sida. I hartshornesk teologi lever Gud konkret och nära relaterande till skapelsen och utvecklas också med denna i en process, men en annan sida inom gudomen är också ett varande på ett abstrakt och högre opersonligt plan som står utanför vårt varande i tiden. Det här kallas dualistisk transcendens. Det kan verka motsägelsefullt men han utvecklar tankarna i *A natural theology for our time* där han skriver att endast något mycket abstrakt kan vara evigt i strikt bemärkelse. Samtidigt behövs aspekten med det konkreta och historiska som också har ett slut, det ändliga, för att rätt förstå Guds väsen menar Hartshorne. Han bekänner sig därmed till panenteismen. Det vill säga trosföreställningen om Gud som konkret lever i det skapade men ändå är något utöver och åtskild från skapelsen 43.

”Det gudomliga måste förstås som relativt bortom alla andra relativa företeelser. Men relativiteten i sig (i det gudomliga min anm) måste ha en abstrakt karaktär som är fixerad eller absolut.” 44.

I *The philosophy of Hartshorne* står det att Gud är både varandet självt men också något därutöver. Både allinkluderande och individuell. Här kommer åter temat om H:s teori kring Guds dualistiska transcendens. Det vill säga att gudomen består av en relativ och social dimension, och en dimension utanför tiden som är rent abstrakt. 45.

Gud är i hans teologi därför knuten till historien och processerna i skapelsens utveckling och söker relatera till det skapade. Genom sin skapande essens nära knuten till skapelsen, men samtidigt åtskild, eftersom Gud inte endast är ett opersonligt vara utan en egen person som upprättar relationer.

I *The philosophy of Hartshorne* kritiserar Norman M Martin, Hartshornes teorier kring Guds allvetande och menar att det är att förminska Gud efter människans mått och begränsningar.

46.

CH svarar på kritiken och menar att vi visst måste se Guds kunskap som vida överlägsen vår. Men, i första hand menar han vidare, att det gäller i första hand intuitionen. Guds intuition är distinkt till skillnad från människors. Den är inte som hos människor. Vi människor blandar ofta ihop subjektiva känslor och minnen från förgången menar CH och vidareutvecklar sin tanke med att säga att alla hjärtan är öppna inför Gud, och påtaglig kunskap är social. Gud är som socialt väsende oöverträffad. Gud är därför också förmögen att se vida större komplexiteter än vad vi människor kan säga han. 47.

CH försöker, som jag förstår det, undvika determinism eller ödestro, där Gud ytterst sett styr allt på ett mer eller mindre direkt sätt. Determinism går inte ihop med en god Gud enligt CH:s övriga resonemang. Däremot menar CH att Gud visst har makt genom att relatera till alla och influera till god vilja och goda idéer.

I Anna Case Winters verk *Gods power* står det om CH:s teologiska system att det är det upp till människan att ge respons till de goda idéer Gud i sitt allrelaterande väsen inspirerar till. I synnerhet när Gud ger växlingar i sitt eget väsen, inom den så kallade dualistiska transcendenten, alstras dessa goda idéer vidare ut till skapelsens entiteter och människan och ger inspiration. 48.

Gud har makt och är allrelaterande i CH:s kosmologi men han/hon har endast så mycket makt som det är möjligt att ha utan att ge avkall på friheten i skapelsen menar artikelförfattaren till Stanfords universitets onlineencyklopedi 49.

I sitt verk *Omnipotence and other theological mistakes* lyfter Hartshorne fram ett exempel på hur den fria viljan måste vara oberoende för en fri och god skapelse: Den ideala föräldern låter barnet mogna fram till att kunna fatta egna och självständiga beslut allt eftersom barnet växer, blir äldre och mognare menar han.

Det är knappast eftersträvänsvärt eller idealt på något sätt att styra blint över någon annan och sen låta denne tro att den fattar egna beslut, likt en marionett. 50.

I *The divine relativity: a social conception of God* går CH vidare mot föreställningen om omnipotens hos Gud och menar att Gud knappast kan ha en överskådlig inblick in i framtiden. Den föreställningen motsätter en absolut god Gud menar han och säger att det knappast är önskvärt eller ens förenligt med en kärleksfull och god Gud. Han föreslår istället att Gud ser in i framtiden så långt det behövs och låter människan som fri varelse att så långt som möjligt styra sitt eget öde. Dock hela tiden med försök att övertyga och influera henne till goda gärningar och beslut. 51.

2.7 Charles Hartshornes gudsbild, en sammanfattning i tre punkter.

Teologin gick in i ett blindskär när den anammade den aristoteliska kosmologin menar CH. Enligt den aristoteliska kosmologin, såsom CH presenterar den, är det som är oberoende, upphöjt och statiskt det högsta och mest eftersträvansvärda. Hartshorne säger att det snarare är tvärtom. Det högsta och mest eftersträvansvärda väsendet torde vara det som är mest medkännande, socialt och relaterande. Fullkomlighet och oföränderlighet är inte samma sak, snarare tvärtom.

1. *Gud som skapare.* Gud som skapar och den allomfattande skapelsen är ett i Gud. Orsak och verkan är snarast två aspekter av Gud. Gud är både skapad och Skapare på en och samma gång. 52.

Processteologin menar därför inte att Gud och skapelse är ett och samma. Gud är också något utöver och därför är processteologi panenteistisk men däremot inte panteistisk där det gudomliga anses vara detsamma som naturen och universum. Gud lever och utvecklas med evolutionen enligt processteologin. Allt i skapelsen är socialt och relaterar till varandra, allt från de minsta protonerna. Människans nervbanor har präglats i relation till, och har formats efter de första tankarna och känslorna hon hade i sina allra första år menar Hartshorne. 53.

2. *Guds allmakt/allvetande (omnipotens) Gud är därför enligt Hartshorne inte en oföränderlig ödesmakt som styr människans öden utan lever med människan och låter människan själv ta ansvar och agerar så långt det är lämpligt:*

"I suggest that all we can assert to have obvious religious value is the faith that God is to be relied upon to do for the world all that ought to be done for it, and with as much survey of the future as there ought to be or as is ideally desirable" 54.

Hartshorne menar att Gud inte är allsmäktig i den bemärkelsen. Gud finns i och nära sin skapelse och agerar med mänskligheten. Gud ser så pass mycket in i framtiden att Gud kan fortsätta existera i skapelsen och hålla den igång men lämnar åt världens medborgare att sköta sina angelägenheter vilket människorna bäst sköter själva. Gud ser visserligen in i framtiden men inte mer än vad som är idealt och önskvärt. 55.

Hartshorne argumenterar gång på gång för att Gud inte kan fatta våra beslut eller styr oss att fatta beslut som vi tror vara våra egna. En god och fri skapelse förutsätter fria och kreativa krafter även om det ibland kan gå fel. Som processteolog hävdar Hartshorne att Gud lever i en process och är inte absolut fast och orörlig i sitt väsen och också därmed helt oberoende och annorlunda än människan och skapelsen. Han menar att all erfarenhet säger oss att en kognitiv relativitet är överlägsen absolutet/fasthet. Med kognitiv relativitet menar Hartshorne

fördjupad kunskap som samtidigt står i relation och samverkan till det skapade. Även om Guds kunskap är överlägsen vår så kan den inte vara så totalt annorlunda att den står helt väsensskild från vår mänskliga kunskap och erfarenhet. Gud måste därför leva i relation till och i samverkan med oss och skapelsen ⁵⁶. Han utvecklar vidare hur Gud som ett eminent och högstående väsende måste stå i relation till det skapade men vidareutvecklar också att en god Skapare måste också ge sin skapelse en del frihet.

”Det är motsägelsefullt att hävda att Gud står helt oberoende och fri från allting därför att Gud möjliggjort dem. Verkningar står i relation till sina orsaker.” ⁵⁷.

3. Gud som socialt väsende och personligt relaterande. Människan är förutom Gud det högsta mest utvecklade väsende vi kan tänka oss. Vad som utmärker människans sinne är att hon hela tiden måste konversera eller relatera till någon eller något. Har hon ingen annan människa att jämföra eller relatera till så konverserar människan i sinnet till andra tankar eller minnen eller till andra varelser eller till och med ting. Hon står hela tiden i dialog, socialiserande med andra människor eller till andra varelser. Gud som är det högsta tänkbara kan av dessa skäl inte vara statisk, oberörbar och distanserad från det övriga i skapelsen, tvärtom måste Gud vara socialt relaterande till allt skapat och därför också personlig . Inte en anonym kraft. Hartshorne menar att Gud i en aspekt är mycket abstrakt och evig. Den andra sidan eller aspekten av Gud lever konkret i universum och relaterar till skapelsen och allt skapat och utvecklas också med denna. Det här kallas dualistisk transcendens. Hartshorne polemiserar mot de som hävdar att Gud endast är varande men inte själv ett väsen (being, not a being) som teologen Paul Tillich. Det blir lätt att man reducerar Gud till en tom abstraktion med det tänkandet menar Hartshorne . Å andra sidan kan man inte se Gud som enbart ett väsen eller varande i den konkreta verkligheten heller. I det fallet blir lätt gudsbilden en fetisch. Endast ett ändligt väsen ⁵⁸.

Hur ställer sig då H:s resonemang kring Guds allmakt i förhållande till Martin Luther och dennes lära kring Guds makt?

2.8 Lutherk syn på Guds omnipotens¹

Martin Luther är kritisk (liksom Hartshorne) mot skolastikens spekulationer kring Gud och skapelse. Luther hävdade att den skolastiska teologin är oförmögen att åskådliggöra en kärleksfull Gud. 59.

Thomas av Aquino och andra skolastiker kunde aldrig hävda Guds oförtjänta och ovillkorliga nåd och barmhärtighet 60.

Luther närmar sig problemet kring Guds allsmäktighet utifrån sin roll som exeget och bibelforskare 61. Han är verksam under senmedeltiden och teologin präglas därmed av den då rådande världsbilden. Luther verkar och skriver i (om än i polemik med) en mäktig och enväldig romersk katolsk kyrka .

”Han bedriver exeges och hermeneutik ut från det han menar vara urkyrkans bibliska tro och vill överföra det till samtidens teologi, förkunnelse, tro och liv. Ingen utläggning fick dock komma i konflikt med allmänt erkända trosartiklar eller med Bibelns läror om skapelsen, Kristus, nådens medel, trons rättfärdighet och kärleken till Gud och nästan.” 62.

Luther ställde sig positiv till furstar, beslutsorgan och rättsväsen med domare. Han menar (enligt Öberg) att det avspeglar Guds natur vilket är tydligt även i icke-kristna kulturer och sammanhang. Luther menade också att det finns en naturlig lag som är inlagd i alla människors hjärtan 63. Men Guds sinnelag kan också ses i skapelsen. Bägge dessa delar, alltså det som uppenbaras i människans hjärta och skapelsen kallas av Luther den allmänna uppenbarelsen. Det vill säga den första och öppna delen av uppenbarelsen av Guds väsen. 64.

Luther skriver i inledningen till sin Lilla katekes under artikeln kring trons artiklar att Gud står som Skapare bakom mig och alla varelser. Luther fortsätter att utlägga att Gud är inte bara skapare utan också den som upprätthåller det skapade och beskyddar det från ont. 65

”Det menar och tror jag att jag är av Gud skapad, d.v.s att han givit mig och oavlåtligt uppehåller kropp, .

¹ Luthers syn enligt Stora- och Lilla katekesen och Ingemar Öbergs *Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther*.

I Luthers stora katekes säger han i sin utläggning av trosartikeln ”Vi tror på Gud Fader allsmäktig” :

själ och liv, lemmar små såväl som stora, alla sinnen, förnuft och förstånd, vidare att han giver mat och dryck...Därjämte låter han allt skapat tjäna till livets nytta och nödortf, sol och måne och stjärnor på himmelen, dag och natt, luft eld, vatten, jorden....god styrelse, fred och trygghet” 66.

Han fortsätter att utlägga att bevarande från ondska på olika sätt hör till Guds allsmäktighet.

Luther skiljer på Guds första skaparverk *Creatio prima*, alltså den ursprungliga skapelsen och Guds fortsatta skapande och vårdande verk *Creatio continua*. Luther hänvisar till hela treenighetens personer (hypostaser) som upprätthållande och skapande till allt det som är i skapelsen 67.

” Gud är den första och egentliga verkligheten och samtidigt konkret handlande i och genom naturen, historien och människan.68.” menar Luther.

Årstidernas växlingar är för Luther ett uttryck för Guds pågående skapande och uppehållande verksamhet (*Creatio continua*). Det är inte enbart lagbundna skeenden utan under som utförs av Gud gång på gång 69.

Gud är ständigt närvarande med sin skaparkraft. Inte ett hårstrå växer ut eller ett löv utan Guds vilja. Däremot poängterade Luther att det är viktigt att hålla isär det skapade från Skaparen. Det är alltså ingen panteism som han förespråkade 70.

Luther hävdar även att Gud i ilska över människors synd skapar vägglöss, flugor, loppor, onyttiga träd och buskar. Även farligheten i eld och vatten är enligt samma resonemang ett verk av Gud som straff för mänsklighetens synd. 71.

I den stora katekesen kan vi läsa om krig, vanartiga barn och tjänstehjon med mera, som ett symptom på all synd mänskligheten gör sig skyldig till. Synd som människan inte vill erkänna sig skyldiga till enligt Luther. 72. Trots detta , som ska exemplifiera onda saker i tillvaron men som till viss del sänts från Gud som straff enligt Luther så menar han att människan inte står ensam och utelämnad. Utan Gud försöker kommunicera med henne genom skapelsens ordning (som avspeglar Guds natur) och genom att tala till hennes hjärta genom den naturligt verkande lagen som finns i skapelsen. Luther förutsätter dock hela tiden att människan är fallen i sitt naturliga tillstånd och behöver därmed försoning och upprättelse genom evangelium, tro och helgelse och slutligen genom en ny skapelse. 73.

Luther talar om begreppet *cooperatores dei* som betyder att Gud är den yttersta skaparorsaken och upprätthållande kraften i skapelsen men väljer att samarbeta med människor och andra skapade ting som på det viset blir Guds verktyg. Till exempel föräldrar

som medverkar till att barn kommer till, föds och får omvårdnad eller en bonde som sår och skördar på åkern. Gud verkar på det här viset och visar sitt väsen genom olika medel. 74.

Han talar också om allt skapat som Guds masker eller verktyg därför att Gud valt att samarbeta med och genom det skapade och då särskilt i människan. Även om Gud inte alltid är beroende av detta så har Gud funnit behag i att verka på det här viset menar Luther 75.

Gud verkar genom människor oavsett om de är troende eller ej. Han talar också om att leva i Guds kallelse i de jordiska sysslorna och därigenom leva ut Guds verk och vilja. Det vill säga genom de olika arbeten och yrkesuppgifter som finns. Yrkena ska dock ha den pågående skapelsen och nästans väl som syfte annars är det inte att leva i Guds kallelse. Pengaockrande och prostitution är exempel Luther lyfter fram som går mot Skaparens vilja. 76.

Här utvecklar Luther sin så kallade tvåregementslära. Tvåregementsläran talar om två sidor - regementen eller om Guds högra och vänstra hand i världen. Det andliga och världsliga regementet som är enligt luthersk teologi det sätt Gud valt att verka och närvara i skapelsen på. Det världsliga regementet, som Luther också kallar Guds vänstra hand, står för överhetens fostran och tuktan på människan för att hålla ordning och avvisa kaosmakter och djävulens inverkan. Av den anledningen menar Luther att furstar, rådsförsamlingar, lagar och regler med tillhörande domare, men även föräldrar med sin fostran på barnen och så vidare står i Guds tjänst. Det andliga regementet står för Ordet-evangeliet med sakramentsförvaltning och prästämbete. För att ge människan ledning och upprättelse inför Gud. Det andliga regementet ska inte arbeta med världslig makt i Luthers lära. Det är därför också viktigt att dessa två regementen hålls isär. Däremot menade Luther att det världsliga regementet ibland kunde behöva tillrättavisas av det andliga regementet och måste därför också tåla det. Den som sitter i överhetens tjänst får inte heller låta personlig aggression styra handlandet i rollen som domare till exempel. På samma sätt menade Luther att en förkunnare i predikosituationen, alltså i det andliga ämbetet, inte heller får låta personlig ilska mot någon få komma till tals. Det är Guds vilja som ska ha sin gång i bägge fallen menade Luther. 77.

Luther menar också att vi inte kan eller ska försöka umgås med Guds majestät på ett direkt sätt eftersom Gud vill ha den ordningen och verka på ett indirekt sätt genom människor och naturen 78. Guds väsen är dock kärlek enligt Luther och om vi litar på Guds närvaro i det som sker, även om människan möter en fiende och till och med död, så finns Gud där. Detta ska ske genom att människan får del av och sätter tilltro till Ordet genom det andliga regementet som håller samman Guds pågående skaparverk och historiens skeenden. 79

I Luthers stora katekes gör Luther en utläggning kring delbönen "Ske din vilja" i bönen "Vår Fader" att vi ber om att Guds vilja ska ske att vi får räkna med prövningar och att olycka kan

ske oss men att vi ska stå tåligt och lita på Gud. 80. Han menar där att onda krafter finns i världen och vi har en fallen natur, den så kallade gamle Adam, som står emot Guds goda vilja och därmed ställer till skada både för oss själva och andra.

Luther menade att människan från början var skapad till Guds avbild med evigt liv, var fylld av och lydde spontant Guds goda vilja. Efter det första syndafallet dras emellertid mänskligheten och även skapelsen i stort med i syndafallets konsekvenser som alltsedan dess fortgår att verka negativt. Exakt hur detta har gått till kan eller ska heller inte förklaras, menade Luther. 81.

2.9 Sammanfattning av Luthers lära om Guds omnipotens

Begreppet allsmäktighet kommer in som en del i Luthers lära om Guds omsorg om sin skapelse och sättet Gud verkar på. Den pågående skapelsen och Guds uppehållande verksamhet samt hur Gud vill verka för det goda är för Luther detsamma som allsmäktighet såsom hans lära uttrycks i stora katekesen.

Gud är till sitt väsen god och rättfärdig och är den yttersta sanningen. Gud är också transcendent i sin natur och vi kan inte eller ska inte söka direkt kontakt med Guds majestät därför att Gud valt att verka på jorden indirekt genom att samarbeta med människor och övriga skapelsen här på jorden.

Gud har enligt Luther skapat en naturlig ordning varigenom han/hon verkar, där samhällsstruktur, överhet, lagar och straffutdelande myndigheter ingår. Det ligger också i mänsklighetens kall att bruka jorden och tjäna nästan genom olika yrken. Människan dras med konsekvenserna av ett kosmiskt avfall från den ursprungliga goda oförstörda gudsrelationen. Trots detta medfödda fall i människans natur så kan hon ändå uppleva en viss känsla för rätt och fel trots benägenheten att synda. Här utvecklar Luther sin så kallade tvåregementslära som säger att Gud verkar dels genom världslig makt som ytterst sett instiftats av Gud (enl Luther) för att hålla ordning och motverka kaos.

Det andra regementet är det andliga ståndet som inte ska bruka världslig makt utan verka genom Ordet-evangeliet (det vill säga utläggning av Bibeln till vägledning, förmaning samt befrielse inspiration och upprättelse) och sakramenten (dopet och nattvarden). Ondska sker därför att människan i sin natur dras med ett arv från den kosmiska avfallet från den ursprungliga paradistillvaron där hon levde i fullkomlig harmoni med Gud och med ett evigt liv. Människan har därför allt sedan dess en tendens att göra det onda.

Gud bidrar också i luthersk teologi till det onda i skapelsen som ett straff för människans bortvändhet från och otacksamhet gentemot Gud menar Luther. Till exempel med skadeinsekter och naturens farligheter. Luther räknar också med djävulen och dennes änglar går som en ond motkraft i världen och skapar kaos, olyckor, sjukdomar och ondska.

3. Diskussion och slutsatser

Hartshornes och Luthers syn på skolastikens gudsbild

Både Hartshorne och Luther värjer sig för thomistiska spekulationer men delvis av olika orsaker. Luther menar att dessa går för långt från den bibliska uppenbarelserna och lider av en oförmåga att visa Guds nåd och barmhärtighet.

Hartshorne tar avstånd från Thomas av Aquinos och delvis också Anselm av Canterburyslärar på grund av absolutismen i den gudsbilden eftersom det medför en distanserad och statisk Gud. Han menar att de tecknar en gudsbild som det i förlängningen inte går att ha en relation till, detta eftersom Gud där är sig själv nog och i princip distanserad och opåverkbar för människan. Guds kärlek är där distanserad och utan passion. Han menar också att den gudsbilden är ologisk och motsägelsefull.

Luther tar avstånd därför att den inte kan påvisa en barmhärtig Gud och han hänvisar till Bibeln medan Hartshorne i första hand hänvisar till logik och etik. Hartshorne bygger upp sin teologi med filosofiska och logiska argumentationsmodeller medan Luther bygger sin teologi med exegetisk utläggning. Luthers utläggning av Bibeln stöder sig dock i sin tur på apostoliska bekännelseskriterier. Bibelutläggningen fick inte gå på kollision med vedertagna fornkyrkliga trosdokument såsom den apostoliska trosbekännelsen.

När Luther inte hittar svar på problemen lämnar han de ofta därhän och hävdar att människan inte kan veta, eller till och med inte kanske ska veta, alla gånger. Människan är begränsad i sitt förnuft och styrs av sin fallna natur, som mänskligheten är behäftad med enligt luthersk teologi.

Gemensamt för både Luther och Hartshorne är att de bägge söker en barmhärtig Gud. De vill båda framhäva Guds passion för mänskligheten och skapelsen och framhäva Guds aktiva dynamiska närvaro, relationsskapande och deltagande i den. Bägge går i polemik mot skolastikens gudsbild där Gud blir statisk och distanserad, utan passion och socialt

engagemang för människan. Bägge har också det gemensamt att de hävdar människans begränsade förnuft eller tankeförmåga.

Hartshorne menar att man inte kan tala om Gud som totalt annorlunda människan men däremot menar han att hos människan blandas grumliga minnen och känslor ihop med det klara förnuftet vilket det inte gör hos Gud. Framförallt på det intuitiva planet.

Med omnipotens menar Luther (enligt mina källor) att Gud är det högsta goda väsendet och verkar på alla de medel Gud tillsatt för att nå det goda och återupprätta människan och skapelsen och upprätthålla den pågående skapelsen. Han säger i sin utläggning av Första trosartikeln från den apostoliska trosbekännelsen, det vill säga, "Vi tror på Gud Fader allsmäktig, himmelsen och jordens skapare" om hur Gud dagligen beskyddar oss från onda saker och olyckor. Att tala vidare tala härom hör till de två andra styckena av denna artikel, där det heter Fader allsmäktig"¹.

Luthersk syn på ondska

Det finns dock många destruerande och begränsande faktorer och motkrafter i skapelsen och i människonaturen efter syndafallet och dessutom existerar onda andliga makter med djävulen i spetsen i luthersk teologi. Luther väjer emellertid för frågeställningen kring varför Gud inte verkar mer direkt eller konkret och gör punktinsatser mot ondskan och för att styra människan till det goda. Han väljer att inte problematisera begreppet omnipotens/allsmäktighet i de källor jag haft tillgång till. Ett svar som ligger mer indirekt i Luthers teologi kan vara att han menar att så länge skapelsen är i sitt fallna tillstånd kan inte Gud verka direkt och omedelbart med människan. Gud har därför valt att verka på jorden genom sitt samarbete med människa och skapelse samt genom lagar, myndigheter och förordningar samt kyrkans förkunnelse och sakrament .

Luthersk syn på Guds omnipotens

En annan orsak till att Luther inte går in i närkamp och problematiserar begreppet allsmäktighet (åtminstone inte i de källor jag valt att begränsa mig till) är troligen därför att han låter de allmänt erkända kristna trosbekännelserna vara ledstjärna i sin exeges och bibelutläggning. Begreppet allsmäktighet står i den apostoliska trosbekännelsen som den första trosartikeln, utan vidare förklaring eller utläggning. Eftersom Luther valde att ha apostoliska trosbekännelsen som en av sina ledstjärnor i bibelutläggning, exeges och teologisk

¹ Luthers stora katekes. Svenska kyrkans bekännelseskriter. s 444.

programförklaring väljer han troligtvis av den anledningen att inte vidare utreda ledstjärnedokumentet, i sig ,vidare. Begreppet "Gud allsmäktig" blir på så sätt en norm när det står i den Apostoliska trosbekännelsen och inte ett begrepp att ifrågasätta, utveckla och djupare analysera. Luther räknar med att det finns en verksam djävul, en ond personlig andlig kraft med en ständig benägenhet att göra det onda mot Guds vilja.

Hartshornes syn på ondska

Hartshorne talar inte huvudsakligen om Djävulen och inte heller människans fallna natur som orsak till ondska i världen. Han talar istället om skapelsens fria entiteter som ibland tappar kontakt med Guds altruistiska självutgivande kärlek och de verkar ibland därför enbart i egenkärlek. Det blir dissonans i skapelsen. Hos Gud själv däremot finns inte motsättningar mellan altruistisk självutgivande och uppoffrande kärlek eller kärlek till sig själv.

Hartshorne argumenterar mot begreppet allsmäktighet/omnipotens. Han menar att trossatsen om Guds allsmäktighet indirekt leder till slutsatsen att Gud skulle vara orsaken till onda saker som sker i skapelsen. När Hartshorne talar om omnipotens menar han dock att det är synonymt med absolut determinism. Det skulle innebära ett tyranniskt styre från Gud om Gud är den styrande och bakomliggande orsaken till allt som sker menar Hartshorne . Då finns inte någon fri vilja hos människan menar han. Det vill säga, människans fria vilja skulle vara ett bedrägeri eller en chimär från Guds sida. När människan tror att hon tänker på egen hand är det enligt det resonemanget egentligen på Guds kommando eftersom Gud står bakom allt och styr allt efter en deterministisk metod.

Hartshornes syn på Guds omnipotens

Med omnipotens menar alltså Hartshorne total styrning av skapelsen och människan samt obegränsad inblick i framtiden från Guds sida. Skolastisk teologi menar, enligt Hartshorne, att Gud, som absolut och allvetande, känner till det onda som sker, och även det som skall ske. Gud styr och möjliggör därför det onda att ske men det är ändå människan som ensam står för synden , vilket CH menar är ologiskt och helt motsägelsefullt.

Han resonerar i sin bok *Omnipotence and other theological mistakes* kring Guds allvetande att om Gud skulle vara fullkomligt allvetande skulle Gud också känna till våra gärningar i morgondagen, morgondagens handlingar skulle vara öppna för Gud men ännu obekanta för oss. Han hävdar vidare att Bibeln talar dunkelt om detta. Tanken kring en

fullkomligt allvetande Gud finns inte heller hos Aristoteles utan denna tanke uppstod i den västerländska medeltiden. Här lägger Hartshorne in en annan betydelse av begreppet Guds allsmäktighet än vad Luther synes göra (i uppsatsens lutherkällor). Luther talar om Guds allmakt men också om människans fria vilja och människans samt skapelsens fallna tillstånd plus en Djävul som motarbetar Guds goda planer och verk som motkrafter till allmakten. CH menar att det råder ett logiskt motsatsförhållande mellan människans oinskränkta frihet och Guds allmakt.

Hartshorne menar dock inte att Gud därför skulle vara kraftlös och sakna makt. Gud är enligt Hartshorne den högsta existensen som hela tiden verkar för det goda genom att hela tiden relatera och söka social kontakt med sin skapelse och i synnerhet mänskligheten. Gud vill också hela tiden påverka människan och skapelsens utveckling till det goda utan att för den skull ge efterkall på människans fria vilja och kreativitet. Hartshornesk teologi menar också att Gud lever och verkar i en process. Processen står dels i relation till skapelsen men också i en process inom gudomen som därefter leder till förändringar i skapelsen. Inom gudomen menar Hartshorne därför att det finns två hypotaser, eller sidor. Den ena hypostasen lever utanför tiden och är abstrakt och evig till sin natur. Den andra lever mycket nära och i ständig relation till den pågående skapelsen i en process. Han understryker dock att det trots två hypotaser är en och samma Gud det handlar om. Gud är den bakomliggande kraften till skapelsen och i den pågående skapelsen men Gud har satt igång ett system där enskilda skapande och kreativa enheter eller entiteter fortsätter att verka i Hartshorne teologi. Skapelsen i sig är av organisk karaktär menar CH där de självständiga och självskapande enheterna verkar, dock med Guds påverkan att göra goda val och gärningar.

Hartshorne och Luther i jämförelse

Det finns en intressant likhet mellan Luther och Hartshorne i den här aspekten. Luther talar om att Gud lever och verkar indirekt med sin mänsklighet eftersom människan inte kan eller ens ska ha en direkt kontakt med Guds direkta majestät som ligger bortom vår förmåga till kontakt och sinnesförnimmelse. Luther talar också om Anden och Guds övriga hypotaser i Treenigheten som verksamma och närvarande på ett tämligen konkret sätt i skapelsen. Dessutom om Guds två regementen som verksamma enheter av Gud aktiva bland människorna i den pågående skapelsen i nära samarbete med människan.

Luther talar å andra sidan om en mer abstrakt och upphöjd dimension av Gud bortom människans uppfattningsförmåga och till och med alltför upphöjd för att människan ska eller bör ha kontakt med.

Luthers teologi säger alltså att en dimension eller enhet av gudomen - likt Hartshorne gudsbild – är bortom eller ovan den mänskliga sinnevärlden (Guds majestät enl Luther) och en annan mer konkret verksam i skapelsen. På liknande sätt talar Hartshorne om Guds dualistiska transcendens, med en absolut och abstrakt dimension av gudomen som också står utanför tiden, medan en annan inom tiden i relation till det skapade.

Den delen av gudomen som är verksam i skapelsen beskriver Luther som samarbetande med enskilda individer samt lagar och regler med myndigheter. Detta för att hålla ordning och stadga bland mänskligheten. Även i samarbete med människan i arbetet med att odla jorden och vårda skapelsen. Här kommer också i Luthers teologi kyrkan som det andliga ämbetet där Gud verkar och närvarar. Den andra dimensionen av gudomen är alltför helig eller upphöjd för att människan ens bör, kan, eller ska försöka komma i direktkontakt med menar Luther och kallar det för Guds majestät. De här två delarna i gudsbilden påminner om Hartshornes dualistiska transcendens.

I hartshornesk terminologi står motsvarande transcendens (som Luther kallar Guds majestät) utanför tid och är helt abstrakt och evig, medan den transcendens som verkar i skapelsen lever i process och relation till det skapade. Här ligger Luthers lära om den pågående skapelsen nära Hartshorne, det han kallar *Creatio continua*. Det finns också starka likheter mellan Luthers lära om hur Gud talar till människans hjärta genom den naturliga lagen och Hartshornes lära om hur Gud som är social och relaterande influerar och påverkar människan till det goda.

När Hartshorne talar om att Gud undviker påtagliga maktmanifestationer därför att de går emot Guds väsen så talar Luther om hur Gud trots sin kärleksfulla natur ibland i vrede sänder ut straff för människans bortvändhet och synd, till exempel genom skapande av vägglöss och andra skadedjur. Hartshorne talar istället om fria självskapande entiteter och separerar därmed onda saker i tillvaron från gudomen. De fria entiteterna i skapelsen krävs för att Gud som yttersta skaparkraft och orsak ska vara god.

Hartshorne talar däremot hur Guds makt är stor genom sin övertygande förmåga att påverka människan till goda beslut och gärningar, men också makten att driva historien framåt genom rörelser inom de dualistiska transcendenserna, (dimensionerna eller hypostaserna) i gudomen.

Luther har i sin lära kring det andliga ämbetet en liknande bild av hur Gud verkar genom milda medel. Även hans tal om den naturliga lagen där Gud försöker tala till människans hjärtan påminner om Hartshornes lära om Guds influerande för att verka för det goda. Sakramenten och evangelium men han talar också om ett världsligt ämbete som också det är instiftat av Gud med överheter och lagar respektive möjlighet till straff. En skarpare och mer auktoritär sida i gudsbilden och läran om Guds makt som inte alls karakteriserar Hartshornes motsvarande lära. Begreppet omnipotens värjer sig alltså Hartshorne för men hävdar samtidigt att Gud är den yttersta orsaken till skapelsen. Han talar också om hur Gud genom rörelser mellan sina båda transcendenser för historien framåt och har en stark kraft att påverka genom goda idéer och influenser.

Luther talar om begreppet Guds allmakt oproblematiserat och som synonymt med skaparkraften, den uppehållande nyskapande kraften hos gudomen, och även Guds vilja och tålamod att verka för det goda. Avslutningsvis vill jag konstatera att, med beaktande av tidsskillnader och kontexter, mycket av Luthers beskrivning av Guds makt och vilja att samarbeta samt relatera till människan troligtvis skulle skrivas under också av Charles Hartshorne, inom dennes teologi, men Hartshorne skulle konsekvent undvika termen "allmakt" eller "omnipotens."

4. Noter.

1 U.S. News and World report 02/23/98 vol 124 p61. Artikelnamn "A hundred years of thinking about God".

2. Britannica Biographies 2008 p1 "Charles Hartshorne"

3. Christian Century 11/01/2000, vol 117 Issue 30, p118. Artikelnamn "Charles Hartshorne, religious philosopher"

4. Artikel från Christian century 11/01/2000 v117, issue 30, p 1108 1/3p

5. A hundred years of thinking about God. U.S. News and World report;02/23/98, Vol. 124 Issue 7 p61
6. Hartshorne, Charles , The divine relativity : a social conception of God, New Haven : Yale Univ. Press, 1948.
s.62
7. Hartshorne, Charles, A natural theology for our time. La Salle, Ill., 1973 s.87
8. Existence and actuality : conversations with Charles Hartshorne / edited by John B. Cobb, Jr., and Franklin I. Gamwell Chicago ; Univ. of Chicago Press, 1984 s.164ff
9. <http://plato.stanford.edu/entries/hartshorne/#3>) datum 101003. Elektronisk artikel via Stanford university
10. <http://plato.stanford.edu/entries/hartshorne/#3>) datum 101003. Elektronisk artikel via Stanford university
11. Radler, Alexander, Kristendomens idéhistoria: Från medeltid till vår tid, Lund: Studentlitteratur 1995 s.45
12. Hartshorne, Charles, A natural theology for our time 1973. s.44, s74, s79. Se även Hartshorne, Charles, The divine relativity 1948 s. 55
13. Hartshorne, Charles The divine relativity s.54f
14. Ibid s.7f ,
15. Case-Winters, Anna, God's power : traditional understandings and contemporary challenges, Louisville, Ky. : Westminster/J. Knox Press, 1990 s.146
16. Hartshorne, Charles, The divine relativity 1948 s.117
17. Hartshorne, Charles ,Omnipotence and other theological mistakes, New York, State university of New York Press 1984 s.15
18. Hartshorne, Charles, A natural theology för our time, 1973. s.35
19. Hartshorne, Charles, The divine relativity 1973. kapitel III s.116ff
20. David F Ford red. Modern teologi del II. Stockholm: Verbum, 1992. s.140 f
21. Hartshorne, Charles. The divine relativity 1948. s42 ff ,
- 22.Ibid s.79
23. David F Ford red 1992. s.144

24. Hartshorne, Charles, Omnipotence and other theological mistakes 1984 s.44
25. Ibid s.46f
26. Radler, Alexander, 1995 s.58
27. Hartshorne, Charles, Omnipotence and Other Theological Mistakes 1984 s.46f
28. <http://plato.stanford.edu/entries/hartshorne/#3>) datum 101003. Elektronisk artikel via Stanford university
29. Case-Winters, Anna 1990 s.166 ff. Författarens översättning.
30. Ibid s.169
31. Ibid s.146f
32. Ibid
33. Ibid s.147
34. Hartshorne, Charles, The divine relativity 1948 s.145
35. Hartshorne, Charles, The Logic of perfection, La Salle, Ill. : Open Court, cop. 1962 s.202
36. Case-Winters, Anna, 1990. 156f
37. Hartshorne, Charles, The logic of perfection 1962 s.189
38. Ibid s.191
39. Hartshorne, Charles, Omnipotence and other theological mistakes 1984 s.16
40. Hartshorne, Charles, The divine relativity: a social conception of God 1948 s. 24
41. Ibid s 134f
42. Min egen översättning av elektronisk artikel via Stanford university
<http://plato.stanford.edu/entries/hartshorne/#3>) datum 101003. ,
43. Hartshorne, Charles, A natural theology for our time 1962 s.126
44. Hartshorne, Charles, The Divine Relativity: a social conception to God 1948 s.120 Författarens översättning.

45. Lewis Edwin Hahn editor, The Philosophy of Charles Hartshorne, La Salle, Ill. : Open Court, cop. 1991
s.164ff
46. Ibid s.350
47. Ibid s.662.
48. Case-Winters, Anna, Gods power 1990 s. 146
49. <http://plato.stanford.edu/entries/hartshorne/#3>) datum 101003. Elektronisk artikel via Stanford university
50. Hartshorne, Charles, Omnipotence and other Theological mistakes 1984 s.12 Författarens översättning.
51. Hartshorne, Charles, The Divine relativity: a social conception of God 1948 s. 24
52. Ibid s.79
53. Ibid s.116
54. Ibid s.24
55. ibid
56. Ibid s.123
57. Ibid s.90 Författarens översättning.
58. Hartshorne, Charles, Omnipotence and Other Theological Mistakes 1984 s.46f
59. Öberg, Ingemar, Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther, Skellefteå: Artos, 2002 s.492.
60. Ibid s.56
61. Ibid s.489
62. Ibid s.490
63. Ibid s.490
64. Ibid s.140

65. Svenska kyrkans bekännelseskrifter / utgivna av Samfundet Pro Fide et christianismo ; [sakregister jämte person- och namnregister och förteckning över skriftställen samt innehållsöversikt av Hjalmar Lindroth]
Stockholm : Diakonistyr, 1957. Luthers lilla katekes s.365
66. Svenska kyrkans bekännelseskrifter: Luthers stora katekes. 1957 s.443
67. Öberg, Ingemar 2002 s.492
68. Ibid s.494
69. Ibid.
70. Ibid.
71. Ibid s.493
72. Ibid
73. Ibid.
74. Svenska kyrkans bekännelseskrifter: Luthers stora katekes 1957 s.398
75. Öberg, Ingemar 2002 s.495
76. Ibid
77. Ibid s.497.
78. Ibid.
79. Ibid s.494
80. Ibid s.496.
81. Svenska kyrkans bekännelseskrifter: Luthers stora katekes. 1957 s.462f

5. Källförteckning

- Bjurwill, Christer, *A, B, C och D : vägledning för studenter som skriver akademiska uppsatser*, Lund : Studentlitteratur, 2001
- Case-Winters, Anna, *God's power : traditional understandings and contemporary challenges*, Louisville, Ky. : Westminster/J. Knox Press, 1990
- Existence and actuality : conversations with Charles Hartshorne* / edited by John B. Cobb, Jr., and Franklin I. Gamwell Chicago ; Univ. of Chicago Press, 1984
- Hartshorne, Charles, *A natural theology for our time*. La Salle, Ill., 1973
- Hartshorne, Charles, *Omnipotence and other theological mistakes*, New York 1984
- Hartshorne, Charles, *The divine relativity : a social conception of God*, New Haven : Yale Univ. Press, 1948.
- Hartshorne, Charles, *The Logic of perfection*, La Salle, Ill. : Open Court, cop. 1962
- Metoder för teologer: *En handledning för religionsvetenskapligt studium*. Carl-Henric Grenholm red. Lund: Studentlitteratur, 1981
- Modern teologi del II*. David F Ford red. Stockholm: Verbum, 1992
- Norstedts engelsk-svenska ordbok 2*. Uppl, 1994
- Radler, Alexander, *Kristendomens idéhistoria: Från medeltid till vår tid*, Lund: Studentlitteratur 1995
- Svenska kyrkans bekännelseskriterier* / utgivna av Samfundet Pro Fide et christianismo ; [sakregister jämte person- och namnregister och förteckning över skriftställen samt innehållsöversikt av Hjalmar Lindroth] Stockholm : Diakonistyr, 1957
- The Philosophy of Charles Hartshorne* / edited by Lewis Edwin Hahn. La Salle, Ill. : Open Court, cop. 1991
- Trost, Jan, *Att skriva uppsats med akribi*, Lund : Studentlitteratur, 2008
- Vikström, Björn, *Den skapande läsaren: Hermeneutik och tolkningskompetens*, Lund: Studentlitteratur, 2005
- Öberg, Ingemar, *Bibelsyn och bibeltolkning hos Martin Luther*, Skellefteå: Artos, 2002

Elektroniska resurser:

<http://plato.stanford.edu/entries/hartshorne/#3>. Datum 101003. Elektronisk artikel via Stanford university

Artiklar:

Britannica Biographies 2008 p1 "*Charles Hartshorne*"

Christian Century 11/01/2000, vol 117 Issue 30, p118. Artikelnamn "*Charles Hartshorne, religious philosopher*"

U.S. News and World report 02/23/98 vol 124 p61. Artikelnamn "*A hundred years of thinking about God*".

6. Sammanfattning/Abstract

Charles Hartshorne (1897-2000) was a religious philosopher. He adopted and developed the cosmologic thinking and concept of God from the philosopher Alfred North Whitehead, he was also influenced by Heidegger, Spinoza and other philosophers. According to Whiteheads religious philosophy Hartshorne claimed that there is a dualistic transcendence within the Godhead. A dualistic transcendence where one unity/transcendence of God is abstract, outside the creation and time and therefore is eternal. The other unity (or transcendence) is inside time and creation and closely in process to it. This is called dualistic transcendence. Two separated parts but very closely connected, one God with dualistic transcendence. The creation is builded with free entities who are inferior to God, the superior power. The entities are free and partly self creating. Hartshorne agreed with Anselm of Canterburys ontological godproof. Who means that the reason why humans think of God is because God must exist. This because God is Being itself, and thinking is a part of being. Non existence is a contradiction. Hartshorne agreed with Anselm so far but also mean that God as the highest being must also be the being who has the most emphatic and most social attributes. He means that the scholastics with Anselm of Canterbury and others were wrong who said that God is eternal, far from the created human beings and therefore also unchangeable, non contingent. He means God is contingent and close to the creation and the most social good and emphatic existence. Therefore God can not be omnipotent because omnipotence, according to Hartshorne, means that God should see and know everything before it actually happens. He suggests that God see into the future longer then humans are able to do but not unlimited. God is able to see as far as it is appropriate. God also let the humans create and decide for themselves. The creation is created/builded with free entities who are able to create, but inferior to Gods creative power. Therefore evil is possible when entities comes to far from Gods altruistic love. God, according to Hartshorne, within Gods social existence tries to influence humans with good alternatives and ideas to work out for the best solutions. He says that this is a powerful way of God because the good ideas is always attractive. The free will of human beings is necessary. Otherwise God would be a tyrant. Therefore Hartshorne means that God is not omnipotent.

The protestant reformator Martin Luther does with Hartshorne disagree with the scholastics. But Luther disagrees from a exegetic biblical point of view. He says that the scholastics were unable to describe a merciful

God. He also agrees, as far as it appears in the sources for this composition, with Hartshorne that one unity of God is beyond creation. He calls this unity the majesty of God. Another unity of God is active in the creation and act closely with the humans. In this point he agrees with Hartshorne that God does not rule everything that happens but he never puts in question the omnipotence of God. Probably simply because that Hartshorne puts another meaning in the term omnipotence. Luther proceeds from the apostolic creeds in all his thinking and biblical interpretation and therefore never puts in question omnipotence as it appears in the apostolic creeds.